

Kratko peto poglavlje „Epilog“ (503–530) autorki je poslužilo da izvede šire zaključke i uobličiti iznete činjenice, a koje su zbog svoje problematike i složenosti bile nepodesne za malu formu kakav je klasičan „zaključak“. Uz to, ona dovršava žensko pitanje „izlazeći“ iz zadatih godina i ulazeći duboko u 1945. godinu. Dati su odgovori na pitanja kao što su posleratna represija nad ideološkim neprijateljima među kojima su bile i žene, vraćanje privatnom životu posle oslobođenja, rad i delovanje AFŽ u prvim mesecima nakon oslobođenja itd.

Monografija *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944.* nastala je na bogatoj arhivskoj građi u Arhivu Srbije (korišćena 22 fonda i zbirke), Arhivu Jugoslavije (korišćeno 8 fondova i zbirki), Vojnom arhivu (korišćeno 5 fondova), Istorijskom arhivu Beograda (4 fonda i zbirke), Istorijskom arhivu Užice, a uz to su korišćeni rukopisi iz Matice srpske i privatnih arhiva. Korišćena su 32 objavljena izvora, preko 70 memoarskih izvora, 21 novina sa periodičnom štampom, nekoliko stotina naučnih radova (članci, rasprave, monografije). Nažalost, zbog izdavačke „politike“ Arhipelaga, monografija ne sadrži fotografije/fotopriloge koji bi svakako obogatili i ovako sadržajnu monografiju. Bavljenje složenim i zahtevnim temama kao što je Drugi svetski rat na području Jugoslavije, odnosno Srbije, zahteva od istraživača korišćenje izvora različitog nastanka i provenijencije i njihovu komparaciju. Ljubinka Škodrić upravo to radi dajući složene, ali jasne poglede na određene situacije i događaje sledeći metode istorijske nauke. Stoga njena knjiga predstavlja nezaobilazno štivo u proučavanju Drugog svetskog rata na teritoriji Srbije, ali i ženskog pitanja koje nije vezano samo za ratne godine nego i za čitavu prvu polovinu 20. veka. Isto tako, zbog stila pisanja i preglednosti monografija je usmerena i ka široj čitalačkoj publici.

Boris Tomanić

Nikola Mijatov, *SPORT U SLUŽBI SOCIJALIZMA – JUGOSLOVENSKO ISKUSTVO 1945–1953*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Čigoja, 2020, 507.

Različite vrste kolektivnih i rekreativnih fizičkih aktivnosti igrale su različite i neretko veoma značajne uloge u gotovo svim ljudskim

društvima u istoriji. Od 19. veka savremeni sport pokušavao je da sistematizuje svoju istoriju fokusirajući se na društveno i ideološki oblikovane vidove rekreacije koji su bili dostupni uglavnom samo urbanoj populaciji i društvenim grupama koje su se bavile profesionalizovanim zanimanjima – od antičkih olimpijskih igara, preko majanskih ritualnih igara loptom, japanskih borilačkih veština, rimskih i egipatskih trka dvokolicama, takmičenja u bacanju koplja u Tacitovoj Germaniji i takmičenja u jahanju u nomadskim stepama, pa sve do srednjovekovnih viteških turnira, lova, streljaštva, renesansnog rvanja i mačevanja itd. Svi ovi rani oblici sporta imali su jedinstvene i značajne uloge u društvu i kulturi svog vremena. Savremena istorija sporta često je, tražeći sličnosti u interesovanjima sebi savremenog doba i onih društvenih grupa koje su mogle pisati istoriju, zanemarivala sport prvobitnih ljudskih zajednica, na isti način kao što je postindustrijski svet zanemarivao sportove ruralnog društva. Lopte od koža i pruća bile su za vladajuću klasu astečkih ratnika i sveštenika isto što i paradni oklopi koje su razmenjivali Henri VIII i Fransoa II nakon ritualnog rvanja koje se izrodilo u tuču dva vladara na „polju zlatne tkanine“ – statusni simboli sa širom društvenom, simboličkom i ideološkom pozadinom. Delo *Sport u službi socijalizma – Jugoslovensko iskustvo 1945–1953.* počinje upravo analizom društvene uloge različitih oblika sporta u različitim društvenim grupama kroz istoriju, i načina na koji su se savremene ideologije prenosile na shvatanje sporta, od njegovog simboličkog do propagandnog značenja, kao i načina na koji je sport povratno uticao na popularno poimanje ideoloških obrazaca i društvenih normi.

Knjiga Nikole Mijatova proučava veoma raznovrstan spektar literature o sportu, počevši od rane marksističke kritike savremenog sporta, Dirkemovih teorija društvenih rituala, pa sve do Fukojamine teorije o navijačkim kulturama i kritike profesionalnog sporta Ljubodraga Ducija Simonovića. Autor pokazuje da je 20. vek bio obeležen sukobima oko shvatanja društvene uloge sporta, koji su služili kao simbolički katalizatori ideoloških sukoba. Mijatov dolazi do veoma interesantnog zaključka da je neoliberalna ideologija fundamentalno izmenila društvenu percepciju vrhunskog sporta – profesionalizam u sportu duboko je povezan sa kulturom individualizma, i u produžetku sa mno-

gim drugim ideološkim obrascima neoliberalne „japi“ kulture tzv. „novog čoveka“ – karijerizmom, komercijalizmom, apatijom, glorifikacijom konkurencije.

Nedostatak empatije, strastvena kompetitivnost i zanemarivanje tradicionalnih imperativa poštovanja prema protivniku najviše dolaze do izražaja u novoj navijačkoj kulturi, koja je naročito evoluirala nakon korporativizacije masovnih sportova, i koja služi kao univerzalni artikulator društvenih tenzija i nezadovoljstava. Autor pokazuje kako se, za razliku od ranijih epoha u kojima su politička i društvena pitanja bila usko povezana sa agendama navijačkih grupa (primera radi, treba se prisjetiti teorije Georgija Ostrogorskog o demama u antičkom Konstantinopolju kao i „fudbalskog rata“ i revolucionarnih navijačkih pokreta u Latinskoj Americi), današnja navijačka kultura sve više tribalizuje i svodi na obožavanje i borbu oko klupskih simbola. Ti simboli zapravo predstavljaju simbole dubokih društvenih sukoba, nejednakosti i rastućeg nezadovoljstva koje se ne može iskazati u okvirima današnje konvencionalne političke kulture, prihvatljivih teorijskih obrazaca akademske zajednice i globalno dominantne ideologije.

Mijatov analizira kontrast između ovakvog postmodernog, atomizovanog i destrukturnog shvatanja sporta i nekadašnje socijalističke ideologizacije sportske kulture – u dominantnom shvatanju marksističkih ideologija prošlog veka, sport je trebalo da predstavlja kolektivno iskustvo, silu društvene integracije i metod učenja o ideološkim i društvenim vrednostima. Autor ističe važnost koju su u proučavanom periodu imali socijalistički imperativi promocije sporta kao rekreativnog načina jačanja zajedništva i simbola fizičkog i moralnog prestiža društva. U ovom kontekstu, rane politike prema sportu u SFRJ bile su usko povezane sovjetskim propagandnim politikama koje su im prethodile – sportista je shvatan kao proleter, a učenje o idealnom sportisti pratilo je učenje o idealnom radniku. Naravno, praksa totalitarnih socijalističkih društava izgledala je dosta drugačije od ideološke teorije – sovjetska eksploatacija sportista postala je čuvena tema u popularnoj kulturi, dok je Istočna Nemačka predstavljala arhitip nehumanog odnosa prema najpoznatijim državnim službenicima, odnosno profesionalnim sportistima.

Istraživanje Nikole Mijatova pokazuje kako se SFR Jugoslavija od svojih najranijih dana

suočavala sa problemom ideološkog kontrasta između vrhunskog, odnosno profesionalnog sporta, i kolektivnog, rekreativnog sporta u službi mobilizacije društva. U prvim posleratnim godinama, komunistička partija je promovisala vrhunski sport u pokušaju da promoviše zdrav život, fizičku aktivnost, socijalističke ideale, ali i da podstakne stanovništvo da se bavi sportom. Ratna razaranja su uništila prethodno dominantna sokolska društva, rane sportske klubove i omladinske organizacije iz vremena Kraljevine Jugoslavije, a teškoće života pod okupacijom i ranom revolucijom donele su osećaj nesigurnosti, besmisao i kolaps sistema pogleda na društvenu i individualnu stvarnost. U novoj društvenoj, političkoj i ekonomskoj stvarnosti, promovisanje sporta trebalo je da igra motivacionu ulogu i da služi kao kolektivno podsećanje na činjenicu da su neki uspesi, neke sportske karijere i neke ličnosti ipak preživeli teška i nesigurna vremena.

Međutim, sa centralizacijom, usložnjavanjem i razvojem struktura državnog i partijskog aparata SFRJ, kao i njene teorijske, društvene i identitetske ideologije, došlo je do fundamentalne promene u načinu gledanja na sport i u mehanizmima njegove organizacije i prezentacije. Istraživanje Nikole Mijatova prati proces u kome sport postaje kolektivna, vaspitna i ideološko-ritualna aktivnost, dobijajući edukacijsku, integracijsku i širu propagandnu društvenu ulogu, ali i dimenziju dužnosti, partijske i radne obaveze omladinca, proletera i uzornog građanina. Autor ističe značaj dugotrajnog procesa pretvaranja sporta u masovnu kulturu koji počinje u prvim posleratnim godinama, da bi svoje najvidljivije spoljašnje manifestacije doživljavao tek u narednim decenijama istorije SFRJ.

Studija Nikole Mijatova višedimenzionalno analizira najpoznatiji oblik upotrebe sporta u propagandi jugoslovenskog socijalizma – fenomen rituala Titove štafete. Nije slučajno što je prva štafeta otpočela svoj put 1945. odnosno prve godine postojanja nove države. Predavanje štafete zapravo je predstavljalo socijalističku aproprijaciju starog sokolskog običaja koji je otpočeo još 1923. godine. Pored kulta ličnosti, ovaj običaj dobio je i oblik ritualne reafirmacije socijalističkog ideala bratstva i jedinstva. Putujući kroz sve republike SFRJ, kao i kroz mnoga manja i zabačena mesta, štafeta je trebalo da simbolizuje ne samo nacionalno, etičko i versko, već i klasno jedinstvo jugoslovenskog

naroda. Premda je često postojalo više od jedne štafete, dok su se, uprkos današnjim percepcijama, običaji vezani za njeno putovanje i predavanje menjali u zavisnosti od trenutnih spolj-nopolitičkih prilika, Mijatov ističe da su manifestacije koje su okruživale štafetu vremenom dobile oblik rituala državne religije. Sportski karakter ovih masovnih događaja bio je neraskidivo povezan sa do tada poznatim propagandnim obrascima i ritualima „sekularnih“ odnosno „građanskih“ pseudo-religija. Simboli vatre, mladosti i reproduktivnog ciklusa, koji se kroz istoriju mogu pratiti još iz magijskih rituala prvobitnih ljudskih zajednica, služili su da ojačaju simboliku reprodukcije ideologije i državnog sistema. Ciklično putovanje štafete (slično cikličnim podzemnim putovanjima egipatskog boga Sunca, putovanju Persefone od zemlje do Hada ili godišnjim okružnim putovanjima lokalnih japanskih kamija) služilo je ponovnom potvrđivanju slike stabilnosti društvenog i političkog poretka. Ritualni predaje štafete doprinosili su simboličnoj deifikaciji ličnosti Josipa Broza.

Istraživanje Nikole Mijatova pokazuje kako su krosemi i sletovi takođe ubrzo postali jedan od osnovnih vidova omasovljavanja i ideološko-propagandnog usmeravanja sporta. Ovim događajima partija je demonstrirala svoju moć kako spoljašnjem svetu, tako i samom jugoslovenskom društvu, a simbolička pozadina pažljivo projektovanih koreografija ovih događaja trebalo je da reafirmiše ideju o novom društvu i istorijskoj ulozi njegove omladine. Mijatov takođe istražuje veoma značajan proces militarizacije jugoslovenskog sporta, koji se ubrzo pretvorio u jedinstvenu vrstu predvojničke obuke. Ipak, i pored svih napora, proces omasovljavanja sporta ostao je neispunjen i pretvorio se u svojevrsno „Potemkinovo selo“ u simboličnom i društveno-strukturalnom smislu – uprkos delimičnom uspehu koji je imalo promovisanje bavljenja sportom, petogodišnji planovi za skoro sve aspekte kako masovnog tako i vrhunskog sporta ostajali su mahom neispunjeni, sportski savezi patili su od posledica nedostatka finansija i nestručnih kadrova, dok su sportske organizacije pokazivale iste duboke društvene probleme koji su se krili iza spoljašnjeg sjaja propagandnih manifestacija.

Delo Nikole Mijatova takođe temeljno obrađuje i prezentuje mnoge značajne statističke podatke, čijom analizom tek stičemo pravu sliku stvarnosti ranog jugoslovenskog sporta u

socijalizmu. Tokom prvih godina uvođenja sporta i sportske propagande u školski sistem, najveći problem predstavljao je nedostatak školovanih profesora fizičkog vaspitanja. I pored masovnog zapošljavanja nestručnih kadrova, 1949. godine osnovnim i srednjim školama nedostajalo je preko 400 nastavnika fiskulture na nivou cele SFRJ. Naročito teška situacija bila je upravo u onim siromašnijim delovima zemlje koji su još u vreme formiranja prve jugoslovenske države zaostajali za razvijenim industrijskim delovima u pogledu infrastrukture i privrednog sistema – i u pogledu sporta SFRJ je uspešno reprodukovala regionalne nejednakosti koje su joj ostavljene u nasleđe. Takođe, Mijatov analizira statističke podatke o aktivnim sportistima i dolazi do mnogih novih zaključaka. Između ostalog, saznajemo koliko je zapravo bio mali broj profesionalnih sportista koji su uspeali da ostvare karijeru od koje se moglo živeti prosečnim standardom. Tek mali procenat ovih sportista uspevao je da dostigne globalnu i lokalnu slavu. Ovo je naročito značajno kada imamo u vidu još jednu interesantnu temu kojom se bavi istraživanje Nikole Mijatova – sport kao vid izlaska iz siromaštva. Mnogi mladi stanovnici ruralnih i prigradskih oblasti koje su prolazile kroz ekonomsku, privrednu i društvenu krizu u ovom periodu videli su bavljenje profesionalnim sportom kao jedini dostupan vid klasne promocije. Nekompetentnost i politizacija nadležnih institucija, opšti nedostatak finansijskih sredstava, kao i zanemarivanje mladih talenata zarad ideoloških imperativa omasovljavanja i propagandnog korišćenja sporta, uslovlili su društvenu stvarnost u kojoj je čak i prosečna karijera u sportu bila veoma redak fenomen u ranoj istoriji SFRJ. Tek će razvoj potonjih istorijskih i društvenih procesa omogućiti jugoslovenske globalne uspehe u sportu, koji su kasnije bili glorifikovani u medijima i popularnoj kulturi, i čija se kasnija percepcija prenela na ustaljenu sliku o drugačijim istorijskim vremenima koja su im prethodila.

Knjiga Nikole Mijatova *Sport u službi socijalizma – Jugoslovensko iskustvo 1945–1953*. bavi se mnogim novim i značajnim aspektima rane istorije sporta u SFRJ, prezentuje nove faktografske i statističke podatke ne samo o razvoju jugoslovenskog sporta, već i propagandnih i državno-partijskih sportskih politika, kao i o njihovoj vezi sa širom društvenom stvarnošću prvih posleratnih godina. Nadovezu-

jući se na raznovrsnu svetsku i domaću sportsku i društvenu teoriju, ovo delo kontekstualizuje ulogu simboličkih manifestacija integracije sporta u državnu ideologiju i pozicionira je u okviru globalnog i istorijskog kontinuiteta razvoja totalitarnih ideologija 20. veka i njihovog odnosa prema sportu. Naposljetku, istraživanje Nikole Mijatova takođe čini napor da definiše i predstavi lokalne političke, društvene i kulturne posebnosti jugoslovenskog sporta, ali i same SFRJ i njene jedinstvene sportske ideologije.

Luka Filipović

Aleksandar Životić, MOSKOVSKI GAMBIT. JUGOSLAVIJA, SSSR I PRODOR TREĆEG RAJHA NA BALKAN 1938–1941, Beograd, Clio, 2021, 711.

Već duži niz godina, naš mlađi kolega i profesor na Filozofskom fakultetu dr Aleksandar Životić uspešno otkriva „tajne“ moskovskih arhiva koji se odnose na jugoslovensku i srpsku istoriju sredinom 20. veka. Svojevrsan uvod u ovu knjigu predstavlja jedna od njegovih prethodnih monografija pod naslovom *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1939–1941* (Beograd 2016), odnosno njena ruska verzija iz 2019. godine. Na njih se nadovezuju naslovi koji se bave jugoslovensko-sovjetskim vojnim odnosima u periodu posle Drugog svetskog rata (1947–1957), koji su takođe imali svoja ruska izdanja. Sve ovo govori u prilog kolege Životića kao vrsnog i vodećeg poznavaoца sovjetsko-jugoslovenskih odnosa u pomenutoj epohi. Naravno i poznavaoца ruskih državnih arhiva, u kojima su smešteni i dokumenti vezani za istoriju Kraljevine ili socijalističke Jugoslavije. Mogućnost istraživanja u ruskim – moskovskim arhivima dodatno je uticala na autora da kroz nova istraživanja utemelji svoju raniju monografiju o ovoj temi i ponudi detaljno rastumačenu problematiku monografije koju prikazujemo.

U heurističkom smislu, jedna od posebnih vrednosti ove značajne monografije jeste korišćenje izvora iz ruskim – moskovskih arhiva: Ruskog državnog arhiva i Arhiva sovjetskog sekretarijata za inostrane poslove. Ti izvori su svakako vanredan doprinos našem razumevanju ovih odnosa, kao i brojni tomovi objavljene sovjetske građe, kod nas gotovo nepoznati. Životić ipak ukazuje da je nedostupnost fondova Centralnog arhiva Ministarstva odbrane još

uvek prepreka za potpuni uvid u to kako je sovjetski vojni vrh sagledavao Jugoslaviju, njenu vojsku i vojne odnose dve zemlje, iako ističe da je Vojni arhiv u Beogradu pružio dosta informacija o toj problematiki.

Moskovski gambit predstavlja novi prilog sagledavanju jugoslovensko-sovjetskih odnosa u vremenu pred izbijanje Drugog svetskog rata, kada se rat još uvek vodi težišno u Evropi i na Mediteranu, kada se obnavljaju zvanični odnosi Kraljevine Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i koji dolaze u kulminaciju u vremenu Aprilskog rata 1941. odnosno pred nemački napad na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine. Da podsetimo na vrlo važan faktor za razumevanje ovih odnosa: Sovjetski Savez i nemački Treći rajh su u prijateljskim odnosima u ovom periodu, i to ima reperkusije na odnose Sovjeta sa Kraljevinom Jugoslavijom.

U uvodu ovog voluminoznog izdanja, Životić objašnjava zašto je svoju monografiju nazvao šahovskim terminom: „gambit“. Već sam taj termin će učiniti ovu knjigu veoma prepoznatljivom i smatramo da je naslov odlično, čak i marketinški dobro izabran.

S druge strane, autor vidi sovjetsku spoljnu politiku u tom periodu kao svojevrsan „gambit“ – specifično otvaranje, sa nastupanjem ka protivniku u cilju razvoja svojih snaga i mogućnosti, sa tendencijom primoravanja protivnika na usporavanje sopstvenih poteza. Autor već na početku ukazuje da takav šahovski potez sadrži određenu limitiranost i žrtvovanje pojedinih figura na šahovskom „frontu“. Upravo takva je i bila sovjetska spoljna politika u tom periodu, posebno prema Kraljevini Jugoslaviji. Ona je, smatra autor, bila neka vrsta „žrtvanog pešaka“, nemoćne države o kojoj su odlučivali često drugi i moćniji. Kraljevina se tako našla u „geopolitičkom galimatijasu“. Mi dodajemo: Da li svojom greškom? Ili zbog svoje nemoći i složenosti? Životićeva knjiga daje detaljnu perspektivu jugoslovenskog „pešaka“ u galimatijasu različitih „gambita“ velikih figura.

Monografija, dakle svojevrsni autorov „gambit“ sa čitaocem, složeno je delo. Izbegnuto je vremensko ograničenje (1938–1941) dato naslovom, jer Životić iznosi detaljno tumačenje jugoslovenske spoljnopoličke pozicije krajem tridesetih godina, u epohi raspada Versajskog sistema, kao i odnos Sovjetskog Saveza prema Balkanu uopšte. Takođe, prikazuje faze otopljavanja odnosa dve države, postepeno približavanje, kao i promene međusobne percepcije.